

СПЕЦИФІКА ХУДОЖНЬОГО ЗОБРАЖЕННЯ СВІТУ ВІЙНИ У ТВОРЧОСТІ О. ГОНЧАРА Й П. ЗАГРЕБЕЛЬНОГО

У статті розглядається специфіка художнього зображення світу війни на матеріалі творів «Людина і зброя» О. Гончара та «Юлія, або Запрошення до самовбивства» П. Загребельного, його репрезентанти та авторські інтенції. Акцентовано увагу на художній реалізації духовного буття людини в умовах війни та повоєнної дійсності.

Ключові слова: війна, мотив, образ, руїна, моральність, світ, катастрофізм.

В статье рассматривается специфика художественного изображения картины войны на материале приведенных «Людина і зброя» О. Гончара и «Юлія, або Запрошення до самовбивства» П. Загребельного, его репрезентанты и авторские интенции. Акцентировано внимание на художественной реализации духовного бытия человека в условиях войны и послевоенной действительности.

Ключевые слова: война, мотив, образ, руина, нравственность, мир, катастрофизм.

The given article studies the artistic phenomenon as the world of the war in the novel by O. Gonchar and P. Zagrebelny, its exposures and the author's ideas. The attention is focused on art realisation of the image of spiritual life of the person in the context of the war and the post-war period.

Key words: war, motive, image, fall, morality, world, catastrophism.

Тема війни стала провідною в українській літературі ХХ століття для О. Довженка («Україна в огні»), Ю. Збанацького («Ми – не з легенди»), О. Гончара («Прапорonoсці», «Циклон», «Людина і зброя»), В. Близнеця («Землянка»), Д. Гуменної («Хрещатий Яр»), Є. Гуцала («З вогню воскресли», «Мертва зона», «Біль і гнів», «Безголов'я»), М. Стельмаха, Гр. Тютюнника, а також поетів – Л. Костенко, А. Малишка, П. Тичини, М. Рильського та інших.

Незважаючи на віддаленість воєнних подій у часі, й сучасні письменники не обминають теми війни, з'являються нові твори, які відкривають нові аспекти та проблеми (В. Рутківський «Потерчата», Д. Гуменна «Хрещатий Яр», Є. Гуцало «З вогню воскресли», «Мертва зона», «Біль і гнів», «Безголов'я», Д. Малаков «Оті два роки...: У Києві при німцях», збірка віршів «На перехресті блискавиць» поетів-фронтовиків М. Бажана, В. Булаєнка, М. Магери, Г. Храпач та інших). Переосмислюються й

зображуються відомі й досі невідомі події, акцентуються психологічні стани, поведінка людей на війні.

Предметом нашої статті є вивчення особливостей зображення художнього світу війни на матеріалі творів «Людина і зброя» О. Гончара та «Юлія, або Запрошення до самовбивства» П. Загребельного. Актуальність теми зумовлюється назрілою потребою розгляду особливостей художнього зображення війни, місця людини в умовах воєнної дійсності, духовної деградації людини, її моральний занепад, катастрофізм її існування, що на сьогодні в українському літературознавстві детально не здійснено.

Війна – чи не найбільша катастрофа ХХ століття – знайшла своє відображення у творчості багатьох письменників світу. Будучи її очевидцями та учасниками, переживши та переосмисливши події, вони відтворили злочинну та антигуманну сутність війни, яка позначалася на долях і свідомості всіх. Її міти виразно відбилися на талані людини, долі родини, історичному шляху певних верств населення, нації, народу країни та народів світу. Вона стала однією із основних тем у романах, стимулюючи пошук нових художніх засобів пізнання світу, сенсу життя, людини.

Одну з найбільших трагедій життя європейського світу – Другу світову війну – теж не могли замовчати українські письменники, серед них і зокрема ті, хто був на фронті, і ті, чиє дитинство опалила війна. Так, тема війни стала провідною для О. Довженка («Україна в огні»), О. Гончара («Прапорonoсці», «Циклон», «Людина і зброя»), В. Близнеця («Землянка»), Д. Гуменної («Хрещатий Яр»), Є. Гуцала («З вогню воскресли», «Мертва зона», «Біль і гнів», «Безголов'я»), М. Стельмаха («Правда і кривда», «Дума про тебе»), Г. Тютюнника («Вир»), Гр. Тютюнника («Климко», «Вогник далеко в степу»), поетів – П. Тичини, М. Рильського, А. Малишка, Л. Костенко, І. Драча, Б. Олійника та інших.

Літературознавець О. Хоменко [4] вважає, що тема війни в українській літературі фактично не досліджена і є своєрідною «білою плямою» вітчизняного літературознавства. Українські письменники зобразили війну у двох планах: 1) прославлення героїзму українського (тоді – радянського) народу, романтизація і частково ідеалізація тих його рис, які виявила і засвідчила війна – безстрашність, патріотизм, героїзм, дружбу, згуртованість, і 2) осягнення правди про війну (осмислення причини початку війни, прорахунки сталінської політики у війні, певна необ'єктивність в оцінці керівної ролі партії і вождя). Залишилися поза увагою письменників (що зумовлено було й об'єктивними причинами) питання знецінення людського життя, краху духовності людини в умовах війни.

Роман «Людина і зброя» Олеся Гончара – це яскравий художній документ років війни, в якому письменникові вдалося відтворити злет патріотичного духу свого народу, загартування їхніх душ на війні як важкому випробуванні. Твір починається зі звістки про початок війни. Страшна, приголомшлива новина штовхає студентів у благородному патріотичному пориві записатися добровольцями на фронт, позбутися належних їм

відстрочок, але в душі юнаки впевнені у швидкій та неодмінній перемозі: «<...> та ми як підемо, та ми як вдаримо – пір'я з них полетить» [1], «хай не три дні, але за два-три місяці, я певен, усе буде скінчено. Гітлер заскавчить!» [1]. Проте Олесь Гончар акцентує увагу на кожній деталі у цих словах. Юнаки наче не бачать затемнених вікон у місті, стривожених і заплаканих облич тих, хто проводить рідних на війну. На початку твору в поглядах хлопців відзначається і наївна безпечність, і надзвичайний патріотизм, і навіть романтичність юності. Однак автор вносить все ж деякі корективи у розуміння подій війни. Наприклад, це спогади сестри Мар'яни про трагічні події бою на кордоні («Перед самим нападом нашу артилерію якраз на ремонт відвели, треба ж додуматись...» [1]), а також авторський відступ, де йдеться про те, як студбатовці були зацікавлені отриманням нової зброї («Потім, уже на фронті, вони намучаться з цими гвинтівками, які, побувавши в піску чи багнюці, переставатимуть стріляти, з люттю кидатимуть їх, підбираючи з убитих знову старі, батьками випробовувані трьохлінійки...» [1]). Усі страхи війни герої осягли, коли потрапили під шквал вогню, коли «бризками мозку розлітаються інтелекти» [1]. Однак все ж Олесь Гончар поетизує, перш за все, подвиг в ім'я Батьківщини, виявляючи найприкметніші риси героїв у боях на Росі. Наприклад, Богдан Колосовський, який уже не витримує страхіть війни, все одно демонструє мужність і кмітливість у розвідці. А Степура, який виховувався у хліборобській родині, зважаючи на те, що йому було складно пережити вигляд потолоченої пшениці, все ж знайшов у собі сили допомогти понівеченому Славику Лагутіну, своєму супернику.

Павло Загребельний у творі «Юлія, або Запрошення до самовбивства», навпаки, намагається зруйнувати історико-книжкове, героїчне сприйняття війн: як війн царів і полководців за великі ідеї, славетні подвиги. Він свідомо уникає героїзації війни і зображення подвигів на полі бою. П. Загребельний у романі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» показав, як в умовах війни змінюється психологія, ставлення людини до свого життя. У творі немає розгорнутих описів боїв, зазначено тільки окремі їх деталі, короткі епізоди. В основному автор подає картини побуту на війні і в умовах війни. Війна як побут, як повсякденність, що переростає в буття, як найбільша складність для людини: «А в мені вмирає відчуття танка, – признався Шульга. – Там ти в залізі і сам ніби залізний, а весь світ задрить тобі, ненавидить і б'є в тебе на смерть, а тепер ти голий, і нікому ніякого діла до тебе...» [2, с. 110].

Завдання автора «Юлії, або Запрошення до самовбивства» показати не битви, з їх вогнем і героїкою його подолання, а її бруд і кров, смерть солдата, він не описує хід битви, його цікавлять відчуття безпосереднього її учасника. Головним героєм зображених подій у романі є танкіст Роман Шульга: «Шульга мовби й сам був присутній повсюди, де точилися бої. Вперше він опинився в ролі свідка, йому рапортували, до нього стікалися вісті про успішні просування, вдалі маневри, рішучі прориви, і вперше за всю цю страшну й криваву війну він з жахом відчув усю облудність свого становища,

ролі стороннього свідка, який мимоволі виходить мало не на головні ролі» [2, с. 57].

Війна у творі П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства» (як й у О. Гончара: «<...> зараз у них лише готовність в серцях — пройти все дантове пекло війни, перепинити шлях новітнім ордам чінгісхановим <...>» [1]) порівнюється з пеклом: «хто вийшов з того пекла» [2, с. 173], «пекельний псалом сталі» [2, с. 172], «над тими, хто ще жив, не було ні бога, ні чорта» [2, с. 172]. Уособленням диявола у творі виступає капітан Сухоруков: «... лисий Сухоруков крутився довкола Шульги, мов диявол-спокусник, <...> мов чорний ворон, шепотів йому майже одразу в два вуха» [2, с. 58]. Згідно з православним богослов'ям, пекло, тобто посмертні муки душі, зумовлюються відсутністю любові, небажанням розділити любов Бога. Це призводить до безкінечних страждань, оскільки повнота існування для людини можлива тільки в єднанні з Богом, у любові до нього. За православним вченням, людина відчуває рай і пекло вже у своєму земному житті, де і любов (рай), і відокремленість від любові, відсутність її пекло [3, с. 21]. Образ пекла у романі П. Загребельного асоціюється з життям після смерті. У свідомості героїв твору П. Загребельного, які пережили війну, духовна смерть ототожнюється з фізичною: «<...> більша частка душі лишилася по той бік війни, по той бік життя і смерті» [2, с. 187].

Людина на війні і людина, яка повернувшись з війни, несе в собі її невиліковні сліди, фізично й морально скалічена війною, – найважливіші теми у романі П. Загребельного «Юлія, або Запрошення до самовбивства». Письменник показав трагедію спустошеності, бездуховності буття, що пройшло крізь пекло війни, магістральна вісь якої з потрясіннями й втратами відбилася на духовності індивіда. Автор зміщує центральну вісь війни, наголошуючи на моральному спустошенні та фізичних втратах особистості.

Подібне осмислення трагічних наслідків війни наявні й у творі Олеся Гончара «Людина і зброя», про що свідчить сама назва. Образ війни, створений письменником у романі, вражає своєю масштабністю та глибиною. Війна несе смерть, втрату близьких людей, і студбатівці болюче переживають це. Моторошних картин смерті, де змальовано загибель студбатівців, у романі чимало. Кожна смерть – це моральна травма, але й поштовх до того, щоб задуматися над цінністю людського буття. Війна – це суцільне безглуздя, вибух дикунського потягу до вбивання. І герой твору професор Микола Ювеналович стверджує: «Війни були найпершою причиною загибелі всіх цивілізацій». Але війни бувають різні. Друга світова війна стала війною, коли нація «має привід для того, щоб постояти за саму себе» [1]. І саме з позицій вселюдської моралі оцінюються моделі поведінки героїв роману «Людина і зброя». Війна «перековує людину на свій лад», робить її звіром, «двоногим звіром», а це ставить під загрозу відвічну людську гуманістичну традицію. Протиставляючи такі поняття, як людина і зброя, війна і мир, Олесь Гончар намагається з'ясувати, чому виникає у людини потяг до самознищення, чому людство не враховує жорстоких уроків

історії. На думку Олесея Гончара, як і Павла Загребельного, сутність війни є протиприродною. Автор твору «Людина і зброя» наголошує на тому, що на кривавих дорогах гинуть молоді люди, інтелектуальний цвіт нації, майбутнє народу, калічаються долі сотень і тисяч людей. Письменник усвідомлює фатальність існування людини на війні й пророкує: «Попереду – невідомі випробування, з невідомим для кожного жеребом – кому який випадє: тому блискавична смерть у першій атаці, тому – лаври бойової слави, тому – похмура одіссея концтаборів, наруга, страшніша за смерть» [1].

Павло Загребельний йде далі. У творі «Юлія, або Запрошення до самовбивства» письменника хвилює питання, що відбудеться з тими, хто стане втраченим поколінням (після повернення з війни), адже всіх поєднувала втрата віри в будь-які цінності буття. Це спроба створити для себе якісь цінності, які допомагали б вижити тобі самому, зберегти себе як особистість. Вживання – це справа особиста, індивідуальна, бо світ безнадійно жорстокий, у найкращому разі – абсолютно байдужий, і вони мають право бути настільки ж байдужими до цього світу. Це не значить, що вони стають абсолютними одинаками, у них є те, що допоможе їм вижити – це знайдена на війні любов, але все це винятково особистісні відносини, дуже тендітні речі, які не завжди можуть протистояти світу, жорстокої реальності. Розпач, відчай, страх перед жалюгідним існуванням огортають душі тих, що вижили в пеклі війни. Декого з них не полишає відчуття страху і самотності, що призводить часом до самогубства (Роман Шульга, Андрій Супрун): «Шульга ловив себе на думці, що й досі живе, як на війні, де твоє життя закладено кимось в сатанинський банк нищення і ти живеш в борг – днями, годинами, хвилинами, миттєвостями, не відаючи надій, не дбаючи про майбутнє» [2, с. 211]. У романі П. Загребельного прочитується усвідомлення того, що війна розрубує життя людей на до й після: «Треба було починати все заново <...>. Після Перемоги він вернувся додому без слави, батька не було на світі, він загинув у кременчуцькому концтаборі ще в сорок першій, матір хотіла забрати в Кривий Ріг старша сестра <...>» [2, с. 107]. І, швидше за все, це відчуття з'явилося під час бойових дій. Основний удар війна завдала молодим людям, що не мають «коренів»: «<...> здоров'я в двадцять п'ять років – як у столітнього, тільки дух молодий, не дає зігнутися і загнутися <...>» [2, с. 108]. Вони відчули себе непотрібними навіть самим собі. Життя бачиться колишнім молодим солдатам цілком безглуздом. У думках Романа Шульги відбито безсенсовість його існування після закінчення війни: «Я неprisутній у цьому світі, я безмовний, як і ти, безправний, як усі колишні, тепер нікому вже не потрібні воїни, приречений коли не на переслідування і знищення, то принаймні на зникчезіння і вічне забуття, та водночас я живу, всупереч усім законам природи» [2, с. 113]. Моменти найбільшої відвертості акумулюють настрої розпачу, образи. Андрій Супрун у розмові з Романом Шульгою говорить: «Не розумію я цього життя <...> Хоч ти мене ріж: не розумію!» [2, с. 107]. Осмислення й сприйняття війни постає у П. Загребельного в контексті кризи самототожності.

Отже, у творах «Юлія, або Запрошення до самовбивства» та «Людина і зброя» Павло Загребельний і Олесь Гончар осмислюють саму сутність війни, створюючи образ руйнівної сили; глибоко розкривають проблему вибору, перед якою опиняється молода людина на війні. Утверджуючи думку, що людину можна знищити, але її не можна перемогти, О. Гончар і П. Загребельний переконані, що за будь-яких умов людина має залишатися людиною, не втрачати своєї гідності, людяності, щирості, правдивості, вона повинна не руйнувати, а творити красу, бо лише ці збережені загальнолюдські цінності є єдиною умовою виживання й уникнення духовної деградації, що може призвести до катастрофи світового рівня.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончар О. Людина і зброя [Електронний ресурс]: / О. Гончар. – Режим доступу до статті : <http://1576.ua/view/6765210> Гончар Олесь Людина і зброя.
2. Загребельний П. А. Юлія, або Запрошення до самовбивства: Роман / П. А. Загребельний. – Харків: Фоліо, 2003. – 351 с.
3. Иерофей Влахос. Рай и Ад. – Православное издательство «Сардоникс», 2005. – 32 с.
4. Хоменко О Національне письменство як художнє українознавство: ідеї, постаті, естетичні практики / О. Хоменко. – К.: НДІУ, 2008. – 528 с.